

SINÓPÉ HELYE A FEKETE-TENGER KORA KÖZÉPKORI GAZDASÁGI RENDSZERÉBEN.¹

Kérdések és problémák

A FEKETE-TENGER MINT KUTATÁSI EGYSÉG

Az utóbbi években a történelmi elemzések a nemzetállamok, majd a kontinensek² helyett új egységek, többek között a tengerek kutatását tűzte ki célként.³ Míg a Mediterráneum kutatási egységként kezelése általánosan elfogadott, a Fekete-tenger ilyen irányú vizsgálataira az 1990-es évekig várni kellett.⁴

A Fekete-tenger gazdasági rendszerként való kezelése nem új a historiográfiában, már Fernand Braudel így kezelte ezt a beltengert 16. századi Mediterráneum leírásakor, amikor azt Konstantinápoly éléskamrájaként írta le,⁵ és azt zárt parancsgazdálkodásként (command economy) jellemezte.⁶ Braudellel egy időben fejtette ki Gheorghe I. Brătianu a középkori itáliai kereskedők fekete-tengeri tevékenysége nyomán született elméletét, miszerint a Fekete-tenger gazdasága egy egységként írható le, és az ingadozik a parancsgazdálkodás és a szabadkereskedelem között.⁷ Az elméletnek Eyüp Özveren

* MTA BTK Régészeti Intézet munkatársa, e-mail: csiky.gergely@btk.mta.hu

1 A tanulmány a „Fekete-tenger kereskedelme a kora középkorban – Egy bizánci kikötőváros kutatása Sinópé/Sinop” című 100177 témaszámú OTKA PD pályázat támogatásával készült.

2 A kontinensek abszolút értelmű egységként felhasználása ellen a földrajztudományban: Lewis – Wigen 1997.

3 Bentley 1999, 215–224.

4 King 2004.

5 Fernand Braudel a Földközi-tengerről írt monumentális (mintegy 1200 oldalas) monográfiájában mindössze 5 oldalt szentelt a Fekete-tengernek, mivel az nézőpontja szerint csat részben mediterrán („partly Mediterranean”) (Braudel 1972, 109), emiatt a Fekete-tengert a szerző a Földközi-tenger hátsó udvaraként („backyard”) kezelte (Braudel 1972, 110–113).

6 Fernand Braudel (1972, 111–112) ez a megállapítása igaz a 16. századra, de ez a II. Mehmed hódításaival meginduló folyamat lezárásának tekinthető, amelyet Halil İnalcık (1979, 74–111) a Fekete-tenger lezárásaként írt le. A térséget ugyanakkor az érett középkorban a nemzetközi kereskedelem központjaként („plaque tournante du trafic international”) írták le (Brătianu 1944, 36–39).

7 Brătianu a két világháború közötti liberális román politikai elit aktív tagjaként a román kapitalizmus gyökereit kutatta, történetírói látásmódjára jelentősen hatott a francia Annales iskola, hiszen második doktori értekezését 1929-ben Párizsban védte meg (Boia 2001, 190; Harition 2008, 1). Brătianu hangsúlyozta, hogy a Fekete-tenger a bizánci időszakban „bizánci tóként” a főváros, Konstantinápoly ellátásának kulcsa volt (Brătianu 1938, 128–181; Brătianu 1969, 154), majd külső nyomás hatására nyitották meg az itáliai kereskedők előtt továbbra is védelmezve helyi monopóliumukat (Brătianu 1969, 173–175), döntő változást ugyanakkor csak a IV. kereszties hadjárat (1204) hozott, amikor a velenceiek vették át a Fekete-

adott nagyobb történelmi távlatokat, aki az újkor történetéből és a közelmúlt eseményeiből vett példákkal illusztrálta Brătianu modelljét.⁸ A rendszerváltozást és a Szovjetunió felbomlását követően a Fekete-tenger iránt felélénkült érdeklődés, szinte természetesnek tekinthető, a térség történetéről megjelenő könyvek⁹ és a Fekete-tenger történeti egységéről szóló elméleti modellek¹⁰ sorra jelennek meg. Ezt az elméleti modellt a régészetben is használják, példa erre a törökországi Sinop (ókori Sinópé)¹¹ szárazföldi hátországát vizsgáló régészeti projekt (Sinop Regional Archaeological Project: SRAP) tevékenysége, amely a tájrégészetben keresztül vizsgálja a gazdasági változásokat.¹²

Létezik tehát egy elméleti modell a Fekete-tenger gazdasági egységéről, ami egymást kiegészítő kis gazdaságok (ókorégiók) együttműködésén alapul. Hogyan alkalmazható mindez a késő antikvitás és a kora középkor gazdaságára?

A KORAKÖZÉPKOR ÉS A BIZÁNCI BIRODALOM GAZDASÁGA

A klasszikus antikvitást követő időszakot Edward Gibbon korszakalkotó monográfiája¹³ óta a hanyatlás és a bukás fogalmával kapcsolták össze. Részben ez az elképzelés vezetett ahhoz, hogy a Római Birodalom bukását és egyben az ókor végét egy 5. századi eseményhez kapcsolják.¹⁴ Ez a kép a 20. század első feléig szilárdan tartotta magát, és egy olyan elmélet váltotta fel, amely a hanyatlás időszakát egy szűkebb és a korábbinál feltételezettnél későbbi időszakra helyezi. A belga származású Henri Pirenne 1922-ben

te-tengeri kereskedelem monopóliumát (Brătianu 1969, 177), amely létrehozta a szabadkereskedelmet a térségben, és jelentősen hozzájárult az európai kereskedelmi és pénzügyi, végső soron a kapitalizmus kialakulásához (Brătianu 1969, 219–223). A késő középkori Fekete-tengeri itáliai kolóniák működéséhez lásd: Balard 1978. Brătianu kutatástörténeti szerepéről a Fekete-tenger historiográfiájában (Özveren 2001, 71–77).

8 Eyüp Özveren közgazdászként és gazdaságtörténészként a Fekete-tenger és késő oszmán kor ún. „keleti kérdését” vizsgálva jutott el a Fekete-tenger egységként való vizsgálatához („Black Sea World”) (Özveren 1997, 77–113). A szerző Brătianu rehabilitálójának is tekinthető, akiről mint „obscure Braudel of the Black Sea” írt (Özveren 2001, 71). Brătianu elméletét a parancsgazdálkodás és a szabadkereskedelem ingadozásáról nagy történelmi távlatokban alkalmazza, véleménye szerint 1989-től a keleti blokk parancsgazdálkodásának helyét ismét a szabadkereskedelem vette át (Özveren 2001, 78–79). Özveren értékeléséhez lásd: Troebst 2010, 84.

9 A könyvek sorát egy skót újságíró Neal Ascherson népszerű könyve (Ascherson 1995) nyitotta meg, amelyet Charles King, amerikai külügyi szakértő a Fekete-tenger történetét összefoglaló könyve (King 2004) követett. A dán „Centre for Black Sea Studies” sorozataként az elsősorban ókortörténeti irányultságú „Black Sea Studies” már a 13 kötetesre duzzadt.

10 Özveren 2001, 61–84; Troebst 2006, 92–102; Doonan 2010a, 68–74.

11 A város nevét ókori és bizánci szövegekörnyezetben a görög Sinópé formában használom, az oszmán kori és mai várost pedig a török Sinop alakban említem.

12 A projekt főbb eredményeiről és Sinop hátországának településtörténeti változásairól könyv született (Doonan 2004.); a kutatómunka eredményeire támaszkodva pedig több elméleti és módszertani tanulmány látott napvilágot (Doonan 2010a, 68–74; Doonan 2010b, 69–78; Bauer 2006, 225–246; Bauer – Doonan 2011, 183–206. 2011 óta a SRAP munkálataiban személyesen részt veszek.

13 A szerző hat kötetes munkája a Római Birodalom 3. századi válságától egészen 1453-ig a birodalom lassú haldoklásáról ír (Gibbon 1776–1789).

14 476 Odoacer megbuktatja Romulus Augustulust, az utolsó nyugatrómai császárt.

megjelent tanulmányában az ókori gazdasági rendszer továbbéléséről írt egészen a 7. századig, véleménye szerint a későantik gazdasági virágzás az iszlám térhódítása és az arab kalózok tevékenysége miatt csak a 8. században szakadt meg.¹⁵ A Pirenne-tézist számos kritika érte,¹⁶ mégis máig alapvetően meghatározza fogalomrendszerünket.¹⁷

A korszak gazdaságtörténetét alapvetően az interakcionista és urbánus,¹⁸ tehát a távolsági kereskedelmet és a tömegtermelést hangsúlyozó munkák sora határozza meg.¹⁹ Ez az irányzat a régészetileg is könnyen azonosítható gazdasági folyamatokat²⁰ állítja előtérbe, ugyanakkor a helyi kereskedelmet nem veszi számításba,²¹ vagy jelentéktelen „háttérzajnak” tartja.²²

Ezzel az irányzattal szemben áll az ökológiai szemléletű gazdaságtörténet, amely elsősorban a helyi forrásokat és a környezeti feltételeket hangsúlyozza.²³ Míg az interakcionista

15 Henri Pirenne alapötlete még egy I. világháborús hadifogolytáborban született meg, munkáját a nevezetes Pirenne-tézist (miszerint a középkori Európa az arab hódításnak köszönheti létét, vagy megszemélyesítéssel Mohamed nélkül nem lehetne Nagy Károly) 1922-ben közölte (Pirenne 1922, 77–86), azonos című könyve csak halála után jelent meg (Pirenne 1937).

16 A kritikák történeti és régészeti érvek alapján is érték a tézist. A történeti érvek jórészt a távolsági kereskedelem 7–8. századi fennmaradását bizonyító írott forrásokon (Horden – Purcell 2000, 160–166; McCormick 2001), a kalózkodás és a távolsági kereskedelem közötti szoros összefüggésen (Horden – Purcell 2000, 154–159) és a távolsági helyett a helyi kereskedelem jelentőségének hangsúlyozásán (ezt a „background noise” és a „cabotage” fogalmakkal jellemezte: Horden – Purcell 2000, 151, 170, a helyi kereskedelem jelentőségét hangsúlyozza egy ethnoarcheológiai ihletésű tanulmány: Bauer – Doonan 2011, 183–206 is.). A régészeti ellenérveket összefoglalta: Hodges – Whitehouse 1983. Az idézett mű éppen az abbaszida ezüst gazdasági jelentőségét hangsúlyozta a karoling reneszánsz gazdasági virágzásában.

17 A Petrarcától származó „sötét kor” („Dark Ages”) fogalmának gazdaságtörténeti értelmezése a Pirenne-tézisben keresendő. A fogalom továbbélése jól megfigyelhető, egy gazdaságtörténeti monográfia címében („Dark Age Economics”: Hodges 1982.). Pirenne a gazdaságtörténet alapvetően urbánus és interakcionista (a kapcsolatokat, s azon belül is elsősorban a távolsági kereskedelmet hangsúlyozó) irányvonalát képviseli, amiben a korszak legtöbb gazdaságtörténésze máig követi (v.ö.: Horden – Purcell 2000, 31–45).

18 A Mediterráneum historiográfiájának elemzésekor Rostovtseff, Pirenne és Goitein példáján mutatják be az interakcionista szemlélet hatását (Horden – Purcell 2000, 31–35).

19 Pirenne 1937; Hodges 1982; Hodges – Whitehouse 1983; McCormick 2001; a bizánci gazdaságtörténetben: Hendy 1985; Laiou 2002; Macrides 2002; Mundell Mango 2009.

20 A díszkerámia gyártását: a vörös szlipes áru (Red Slip Ware: RSW: Hayes 1972; Hayes 1980; Mackensen 1993, a pontuszi vörös szlipes árurol: Arsen'eva – Domžalski 2002, 415–491); az amforák elterjedésében: összefoglalóan: Karagiorgou 2009, 37–58; a Fekete-tenger esetében: Kassab Tezgör 2010; a hajóroncsok régészeti vizsgálatában: Parker 1992; Horlings 2005; Kocabaş 2008; Kingsley 2009, 31–36, a hajóroncsok kutatásáról összefoglalóan: Gibbins – Adams 2001, 279–291.

21 A helyi kereskedelem jelentőségét emeli ki egy ethnoarcheológiai tanulmány, amely egy Sinop melletti városkában, Erfelekben lezajlott vásárlás kapcsán tesz általánosító módszertani észrevételeket (Bauer – Doonan 2011, 183–206.).

22 Ezt a kutatástörténeti irányzatot kritizálja Horden és Purcell (2000, 151, 170), akik szerint ez a háttérzaj („background noise”) jóval erősebb és jelentősebb volt, mint ahogyan azt korábban feltételezték.

23 Az irányzat első jelentős képviselője a Mediterráneum történetében Fernand Braudel volt, aki a „longue durée” koncepciójának megfelelően könyvének egész első részét (több mint 300 oldalt) a környezet szerepének szentelt, és abban az ember és környezete kapcsolatát vizsgálta (Braudel 1972, 23–352). Braudel nézőpontjából viszont környezet egy változatlan monolit, amely alapvetően meghatározza az em-

sokszor figyelmen kívül hagyják a gazdaság rendkívül nagy részét képviselő mezőgazdaságot, kézműipart és lokális árucserét, addig az ökológiai gazdaságtörténészek gyakran a földrajzi determinizmus csapdájába esnek, miszerint a környezet és az ember közötti kapcsolatok során csak az előbbi alakítja az utóbbit, és az ember környezetátalakító tevékenységével és a környezet változásaival egyáltalán nem számol.²⁴

Egy terület gazdaságának értelmezésekor tehát e két irányzat közötti egyensúlyra kell törekednünk, ennek megfelelően a természeti és humán erőforrások után a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem²⁵ makro- és mikroszintű²⁶ leírását veszem alapul annak elemzéséhez, hogy gazdasági egység-e a Fekete-tenger, mennyire zártnak tekinthető ez a gazdaság és mennyiben feleltethető meg a felvázolt elméleti modellnek, a szabadkereskedelem és a parancsgazdálkodás ingadozásának.

TERMÉSZETI ERŐFORRÁSOK²⁷

A Fekete-tenger természetföldrajzilag zárt beltenger, mindössze 1175 km hosszú és legkisebb szélessége nem haladja meg a 250 km-t, mélysége viszont elérheti a 2212 métert is, a tenger partvonalának hossza 4338 km.²⁸ Területe 436.400 km², de vízgyűjtő

béri viselkedést (e nézet kritikájához és a mikrorégiók és környezeti változások hangsúlyzásához: Horden – Purcell 2000, 36–43, 45–49, 53–88). Az ökológiai irányzatot hangsúlyozza a tájrégészet (landscape archaeology) is, amely az ember és a környezet kapcsolatát kutatja elsősorban a terepbejárások és természettudományos módszerek segítségével (az módszereiről: Aston – Rowley 1974, Wagstaff 1987; Aston 1997).

24 A fent felsoroltakat elkerülendő a tájrégészet egyre inkább kistérségek (mikrorégiók) vizsgálatába kezdett (fekete-tengeri példák: SRAP, Paphlagonia: Glatz – Matthews 2009; Anderson 2011, Euchaita / Avkat projekt John Haldon vezetésével). A tájrégészet a történettudományra is hatással volt, ezt mutatja, hogy a Földközi-tenger újabb összefoglalása a mikrorégiók szerepét hangsúlyozza, és négy kistérség (Bíqa-völgy, Dél-Etruria, Cyrenaica, Melos szigete) vizsgálatával keresi a közös „mediterrán” kulturális elemeket (Horden – Purcell 2000, 53–88), ugyanakkor több példán keresztül (öntözés, teraszos művelés) hangsúlyozza az ember környezetátalakító képességét (Horden – Purcell 2000, 231–297)

25 A felosztást Laiou (2002) a bizánci gazdaságról szóló könyvének szerkezete inspirálta.

26 A mikroszintű leírásokhoz Sinop szárazföldi hátországot használok példaként.

27 Az erőforrás kifejezés tudatos választás a „feltételek” szóval szemben a lehetőségek kihasználhatóságára épít a determinizmussal szemben.

28 A tenger mérete már az ókorban is foglalkoztatta az embereket: Hérodotos (IV. 86) állítása szerint egy hajó kilenc nap és nyolc éjszaka jut el Phasisig (ma Poti, Grúzia), amely a korszakban a Pontus leg-távolabbi pontját jelentette. Ez a távolság szerint 110.000 orgyia-t (kb. 1947 km) vagyis 11.100 stadion (1742,7 km). A tenger legnagyobb szélességét (sindosoktól, ma Anapa Themiszküráig, ma Terme) 3 nap és 2 éjszaka alatt lehet végighajózni, vagyis 330.000 orgyia = 3.300 stadion (518,1 km). Idősebb Plinius (Caius Plinius Caecilius) a *Naturalis Historia* című művében több becslést is megoszt (Plinius: *Naturalis Historia* IV. XII. 77-79): Polybios a Thrák és a Kimmér Bosporus között 500 mérföld a távolság, a Fekete-tenger kerülete pedig Varro szerint 2150 mérföld (kb. 3186 km), Artemidoros 2119 (3146,7 km), Agrippa 2540 (3774,4 km), Mucianus pedig 2425 mérföldre (3603 km) becsülte. (A Plinius idézet forrása: Işık 2001, 18.). A tenger (Buntus) hosszát 1100 mérföldre, a szélességét pedig 300 mérföldre becsülte al-Mas‘ûdi, 10. századi arab földrajzíró (al-Mas‘ûdi: *Murûğ al-dahab* XIII. I. 260. p. 153.).

területének nagysága meghaladja a 2.000.000 km²-t is.²⁹ A tengerben rendkívül kevés sziget található, de annál fontosabbak a tengerszorosai, amelyek a Mediterráneummal és az Azovi-tengerrel való összeköttetést biztosítják.³⁰ A tenger vizét két, az óramutató járásával ellentétes irányban mozgó tengeráramlás mozgatja, amelyek a halrajok vándorlását és a hajózási útvonalakat egyaránt meghatározták.³¹ A tengeráramlások hatását jellemzi, hogy a Fekete-tengert az ókorban kettős tengernek tekintették:³² az átjárás a tenger nyugati és keleti medencéje között nehéznek számított.³³ Összegezve a korszak viszonyai között éjjeli hajózással is számolva a tengert hosszában 9 nap alatt,³⁴ legszélesebb pontján 3 nap alatt,³⁵ a legkeskenyebb pontjánál³⁶ pedig mindössze egy nap alatt³⁷ át lehetett hajózni.³⁸ A Fekete-tenger alacsony sótartalmú vize³⁹ nagy számú halfaja miatt a hajózás mellett kiváló lehetőséget nyújtott a halászatra is.⁴⁰

A csapadék mennyisége és a hőmérséklet nyugat – keleti irányban egyaránt növekszik, ami változatos növénytakarót⁴¹ eredményezett. Ez utóbbit a domborzat is jelentősen be-

29 A Fekete-tenger természetföldrajzi viszonyairól: King 2004, 15–19; Sorokin 2002. A Fekete-tenger ellentmondásos keletkezéstörténetéről: Yanko-Hombach 2007.

30 A Boszporus (ókori nevén Bosphorus Thracius) a Márvány-tenger felé nyitott, míg a Kercsi-szoros (Bosphorus Cimmerius) az Azovi-tenger felé nyújt összeköttetést. A tengerszorosokat, sőt azok jellemző áramlásait az ókori auktorok is leírták: Polybios (Historiae IV. 39. 16.) és Idősebb Plinius (Naturalis Historia II. C. 219.) szerint a Boszporuszban észak-déli irányú áramlással a Fekete-tenger vize a Márvány-tengerbe folyik. (V.ö.: Isik 2001, 15, 17). A Boszporusz földrajzi viszonyait részletesen leírta a Byzantion Dionysios: Anaplus Bosphori Thracii című műve (Gyllius). A tengerszorosok a bizánci korban szoros felügyelet alatt voltak (Ahrweiler 1961, 239–252; Ahrweiler 1966, 13–14). A Boszporusz bizánci emlékeinek leírása: Eyice 2007.

31 A Fekete-tenger áramlásairól részletesen tájékoztatnak a hajózási kézikönyvek: Black Sea Pilot 1884, 1–5; Read Barker – Borre 2011, 11–12.

32 „Ez bizonyos mértékben kettős tenger: a közepe táján két hegyfok nyúlik előre, [...] A nyugati tengernek a hosszúsága [...], a keleti rész hosszúas és Dioskurias vidékén keskeny szögletben végződik... (Strabón II. V. 22, p. 157)

33 Black Sea Pilot, 3.

34 Hérodotos IV. 86.

35 Hérodotos IV. 86.

36 A krími Saryč fok (Strabónnál: Kriumetópon) és az anatóliai Kerempe (görög nevén Karambis) fok között az ókoriak úgy tartották, hogy úgy lehet átkelni, hogy végig lehet látni valamelyik tengerpartot (Strabon VII. IV. 3., p. 326.). Ez a rendelkezésünkre álló földrajzi adatok alapján nem igaz.

37 Morton 2001, 164. note 28.

38 Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a fent idézett adatok ideális hajózási feltételek mellett, jó szél- és időjárási viszonyok mellett valószínűsíthők meg. A Fekete-tenger ugyanakkor híres volt a ködjeiről és a viharairól.

39 A Fekete-tenger felszíni sótartalma mindössze 17‰, míg a sótartalom mélyebb vízrétegekben sem haladja meg a 20–30 ‰-et (Yanko-Hombach 2007, 2, 158).

40 A Fekete-tengerben 180 halfaj ismert, ezek jelentős része halászható. A halászat az őskortól fogva jelentős szerepet játszott, de az ókortól kezdve az írott források is a jelentőségéről szólnak. A fekete-tengeri halászatról: Bekker-Nielsen 2005.

41 A Fekete-tenger mentén a következő ökorégiók találhatók: 1. pontuszi steppe (Pontic Steppes), 2. krími szubmediterrán erdőkomplexum, 3. kaukázusi vegyes erdők, 4. Euxinus-colchisi széleslevelű erdők, 5.

folyásolja, a Balkán-hegység,⁴² Pontuszi-hegység,⁴³ a Kaukázus⁴⁴ és a Krími-hegység⁴⁵ növényzetét az erdőségek és a hegyi legelők tarkítják, de az ásványkincsek szempontjából is rendkívül fontosak.⁴⁶

A térség természeti erőforrásait (mezőgazdasági terményeket és az ásványkincseket egyaránt) az 1. térkép mutatja: az északi partvidék kontinentális éghajlata az ókortól kezdve elsősorban a gabonatermesztésnek kedvezett,⁴⁷ a déli partvonal erdős hegységeivel a hajóépítésnek szolgáltatott faanyagot,⁴⁸ a délkeleti- és keleti partvidék esős időjárása miatt leginkább a mogyorótermesztésnek⁴⁹ (és újabban a teatermesztésnek)⁵⁰ kedvez.

Az ásványkincsek tekintetében Dobrudzsából és a Krímből is adataink vannak a só bizánci lepárlására,⁵¹ a Pontuszi-hegység réz- és ezüstabányászatára középkori adataink vannak,⁵² a Kaukázus vidékén pedig a réz és vasbányászat már az őskortól fogva folyamatos.⁵³ A Tamany-félsziget területén 10. századi adataink vannak a nafta (nyersolaj) kitermelésére,⁵⁴ amely a görögtűz fő alkotóeleme volt. A tengerparttól távolabb található Örményország stratégiaiilag fontos aranybányái (Zod) is.⁵⁵

Észak-anatóliai fenyő és lombhullató erdők, 6. balkáni vegyes erdők, 7. kelet-európai erdős steppe (<http://www.worldwildlife.org/science/wildfinder/>)

42 Soustal 1991, 53–54.

43 A hegység nyugati részéről: Belke 1996, 50–53.; a keleti részről: Bryer – Winfield 1985, 2–3.

44 Armarčuk 2003, 184–185.

45 Baranov 1990, 7.

46 A bizánci bányászatról: Vryonis 1962, 1–17; Bryer 1982, 133–150.

47 A gabonatermesztésről: Baranov 1990, 84.

48 A bükk-, tölgy-, gyertyán-, juhar-, éger-, szil-, platán-, dió-, mogyoró és gesztenyefák nagyon gyakoriak (Bryer – Winfield 1985, 5).

49 Bryer – Winfield 1985, 5. A mogyorótermesztés a tenger délkeleti felében annyira elterjedt volt, hogy egyes források (Xenophon: *Anabasis*, V. IV. 27–30) a lisztjét kenyérsütésre is használták. A mogyoróliszt kenyér (findik unu ekmeği) máig elterjedt Trabzon környékén.

50 Klasra – Khawar – Aasim 2007, 523–524.

51 A sólepárlásról írott források tájékoztatnak: „A Dnyeper folyótól Cherszónig 300 mérföld, közben tavak és kikötők vannak, amelyekben a cherszóniak a sót termelik.” (Bíborbanszületett Konstantin: DAI 42. 70, p. 187)

52 Jelentős ezüstabányák találhatók a mai Amasya (Amaseia), Gümüşhane (Argyropolis) és Bayburt közelében, amiket írott források a 12–13. századtól említenek (Vryonis 1962, 8–9; Bryer 1982, 139–140). Újabban a Gümüşhane melletti ezüstabányák 6. századi használatát metallográfiai vizsgálatok is bizonyították (Yener – Toydemir 1992, 155–168).

53 A Chalybdiái vastermelés az ókortól kezdve híres volt. A vidék vastartalmú homokjáról: Tylecote 1981, 137–139.; a fenti leírás kiegészítése korabeli forrásokkal: Bryer 1982, 135–138.

54 „Tudnivaló, hogy Tamátarcha városán kívül sok, naftát adó forrás van.” (DAI 53. 494 p. 285) „Tudnivaló, hogy Zichiában a Pápajinak nevezett helyen, melyhez közel van a Szapaxinak nevezett falu, ami annyit jelent mint 'por' ott van egy naftát adó forrás.” (DAI 53. 500, p. 285.) A forrás egy Chamuch nevű faluról is megemlékezik, mint nafta-lelőhely, ami a tengertől lovon egy napi útra van (DAI 53. 502–505, p. 285). Ezek a felsorolt nafta-lelőhelyek a Kubán-melléki olajmezőkkel azonosíthatóak.

55 Az örmény aranylelőhelyek a bizánciak és perzsák állandó versengésének színterei voltak (Vryonis 1962, 5–6.).

A Fekete-tenger vidékére tehát a környezeti sokféleség jellemző, ami tükröződik a növényzetben, az ásványkincsekben, az alkalmazott mezőgazdasági technikákban. Ez a sokféleség azonban nem csak makro-, hanem mikroszinten is megfigyelhető Sinop esetében.

A Sinopi-félsziget (Sinop Yarımadası) ma Törökország legészakibb megyéje (Sinop İli) része, a félsziget a Fekete-tenger két nagy áramlatának metszéspontjában található, amely jelentősen megkönnyíti az északi parttal folytatott kommunikációt.⁵⁶ Míg a városközpontra a Boztepe vulkáni kúpja gyakorolja a legjelentősebb hatást, addig a félsziget nagyobb része üledékes kőzetekből (mészkö és flysch) áll.⁵⁷ A félsziget nyugati és keleti tengerpartja jelentősen eltér egymástól: míg a nyugati részen a meredek, sziklás tengerpart és az erős áramlatok miatt a hajózás nehéz,⁵⁸ addig a keleti part szélvédetségével természetes kikötőket és lankás dombjaival⁵⁹ ideális mezőgazdasági háterszágot nyújt a városnak.⁶⁰ A terület változatos növényzete⁶¹ és domborzata⁶² változatos ökorégiókat,⁶³ azokhoz kapcsolódó eltérő gazdálkodási stratégiák létrejöttét segítette elő.⁶⁴

Sinop különleges jelentőségét elsősorban földrajzi fekvése⁶⁵ és diverzitása adja. A város és háterszága a Fekete-tenger nyugati és keleti medencéjét elválasztó áramlások metszéspontjánál fekszik, így összekötő szerepet játszik mind nyugat – keleti, mind észak – déli irányban (a Krímhez való közelsége miatt). A régió jelentőségét növeli, hogy az ökológiai diverzitása mikroszinten leképezi a Fekete-tenger viszonyait.

EMBERI ERŐFORRÁSOK

A gazdaság alapját a természeti erőforrások mellett az emberi erőforrások adják. E tekintetben két szempontnak van nagy jelentősége, a terület demográfiai viszonyainak, elsősorban lakosságszámának és a városiasodás mértékének, ez utóbbi ugyanis a redisztribúció központi helye, és általában az ipari tevékenység központjának tartják a városokat.⁶⁶

56 A tengeráramlatok a Sinop környéki településekre gyakorolt hatásáról: Özdemir 2002, 74–125.

57 A Sinopi-félsziget geológiájáról: Gedik – Ercan – Korkmaz 1982-83, 34–50; Gedik – Korkmaz 1984, 53–79; Doonan 2004, 13.

58 Akkan 1975, 76; Doonan 2004, 16.

59 A keleti part morfológiájáról: İnandık 1955; İnandık 1957; Akkan 1975, 83-84.

60 Doonan 2004, 21. 36, Fig. 2-3., 39–40.

61 A terület növényzetéről: Doonan 2004, 18–19.

62 Akkan 1975.

63 A jellemző ökorégiók: Boztepe, a keleti tengerparti síkság, a Karasu-folyó síksága, İnceburun és a nyugati partvidék (Doonan 2004, 36, Fig. 2-3.).

64 Halászat, gabonatermesztés, kertgazdálkodás (zöldség, gyümölcs), olivatermesztés, szőlőtermesztés, transzhumáló állattartás (Doonan 2004, 20–21.).

65 Sinop földrajzáról: Tarkan 1941.

66 Az újabb kutatásban ezzel a nézettel szemben több kifogás is felmerült. A város és a vidék között valójában nem létezik éles határvonal, mezőgazdasági termelés a városban is folyik (pl. zöldségtermesztés Konstantinápolyban (Koder 1993.), ugyanakkor ipari termelés falvakban is folyt. A városok szerepének új értelmezési lehetőségeiről: Horden – Purcell 2000, 95–105.

A Bizánci Birodalom népességéről több demográfiai becslés áll rendelkezésünkre, amelyek elsősorban a visszaszámlálásos módszeren alapulnak.⁶⁷ A különböző becslések a Bizánci Birodalom népességét a 6. században 20⁶⁸ és 30 millió⁶⁹ közé, míg a 7-9. században 7 és 10 millió közé helyezik.⁷⁰ A fenti adatok alapján a Bizánci Birodalom népsűrűsége a 6–10. században 9 és 15 fő/km² között ingadozott.⁷¹ A Bizánci Birodalom területéből a Fekete-tenger partvonala nagyjából 200.000 km²-es területet jelentett, így a terület lakossága sem lehetett 2.000.000 főnél jelentősen nagyobb.

A Fekete-tenger területén a városiasodás már az archaikus kori megarai és milétosi görög gyarmatosítás idején megindult,⁷² és a görög gyarmatvárosok zöme megélte a középkort is.⁷³ A városok szorosan (100-200 km-es távolságban) követték egymást gyöngysorként szegélyezve a tenger partját.⁷⁴

A városok nagysága nagymértékben eltért egymástól. A térség legnagyobb városa a birodalom fővárosa, a Fekete-tengertől mintegy 30 km-re fekvő Konstantinápoly volt, amelynek lakosságát 350-500.000-esre becsülték.⁷⁵ A hatalmas területű (1368,97 ha) császárváros mellett a Fekete-tenger parti városok eltörpültek, intra muros területük 10-40 hektár között ingadozott,⁷⁶ e tekintetben Sinópe 27 hektáros alapterületével a nagyobbak közé tartozott.⁷⁷ A városok területéből a lakosságukat is megbecsülhetjük,⁷⁸ ez alapján a

67 A Bizánci Birodalom lakosságára vonatkozó becsléseket és adatokat Angeliki E. Laiou foglalta össze a birodalom gazdasági életének humán erőforrásai címszó alatt (Laiou 2002b, 47–55).

68 Az alacsonyabb népességszám becslésekre: 600 körül 21.000.000 fő (Russel 1958, 148.), Iustinianus korában 26.000.000 fő (Treadgold 1997, 278)

69 A magasabb becslést Stein képviseli, aki Iustinianus korában 30.000.000 fővel számol (Stein 1949, 154).

70 775-ben 7.000.000, 842-ben 8.000.000, 959-ben 9.000.000 (Treadgold 2001, 236)

71 518: 15 fő/km², 540: 10,21 fő/km², 565: 12,56 fő/km², 641: 9,21 fő/km², 668: 9,34 fő/km², 775: 10,14 fő/km², 842: 10,12 fő/km², 959: 10,58 fő/km². Az idézett adatok saját számításon alapulnak Warren Treadgold becslései és a birodalom területének változásai alapján (Treadgold 2001, 236). Összehasonlításképpen a Sinopi kaza (bíróági járás) lakossága az 1487-es adóösszeírások (tahrir defteri) alapján 30.525 fő volt (Ünal 2008, 107.), ami 10,17 fő/km²-es népsűrűségnek felel meg.

72 A Fekete-tengeri görög gyarmatosítás összefoglalása: Tsatskhladze 1998.

73 A déli part esetében erről tájékoztat a Ravennai névtelen itineráriuma a 8. század elejéről, amely csaknem valamennyi ókori helynév továbbélését mutatja (Ravennai II. 17. p. 100.)

74 A városok legteljesebb listája Arrianos 2. századi periplusából származik (Arrianos: Periplus), amely 31 várost ismertetett a tenger mentén.

75 Mango 1980, 62.

76 Fekete-tengeri városok területe a városfalak alapján: Amastris (ma Amasra): 8,39 ha (intra muros) + 1,69 ha (Tavşan adası/Nyulak szigete); Amaseia/Amasya: 26,73 ha; Histria: intra muros 7,3 ha + extra muros 6,18 ha: össz. 13,47 ha; Khersonésos Tauriké (ma Sevastopol): 33,9 ha; Trapezunt (ma Trabzon): 30,44 ha; Mesembria (ma Nesebar): 15,78 ha; Odessos (ma Varna): 47 ha. A lista saját számításokon alapul az ArcGIS Explorer program alkalmazásával.

77 A város területének kiszámításakor csak az intra muros területet vettem figyelembe tekintet nélkül a szuburbán területekre.

78 Általában a 200 fő/hektár szorzót találjuk a vonatkozó szakirodalomban (Chandler – Fox 1974, 5.), míg újabban Luuk de Ligt a római kori vizsgálatánál átlagosan 150 fő/ha szorzót használ, de Róma és Ostia esetében extrém magas szorzókat (300-600 fő/ha) használt (Ligt 2008, 147–154.)

városok lakossága nem haladhatta meg az 5000 főt.⁷⁹ Érdekes módon a vidék tartományi központjai nem a tengerparton terültek el, Sinópé általába Amaseia igazgatása alá tartozott,⁸⁰ területük azonban azonos nagyságú volt. A városok mellett azok mezőgazdasági háttérje legalább annyira jelentős volt, a korszak jellemzőjeként a lakosság nagy része (80-90 %) falvakban élt.⁸¹

MEZŐGAZDASÁG

Az általunk tárgyalt korszakban a mezőgazdaság a gazdaság legfontosabb ága, amely nem csak a lakosság élelmezését biztosította, de több ipárnak is (élelmiszer- és textilipar, hajóépítés) nyersanyagot biztosított. A mezőgazdaság ágai közül az ókor- és a középkor kutatása egyaránt a földművelés elsőségét hirdeti, míg az erdőgazdálkodás szerepe alulbecsült,⁸² az állattartást kezdetlegesebb életmódnak tartják.⁸³

A földművelés módját alapvetően befolyásolja a teleknagyság,⁸⁴ s e tekintetben jelentős különbségek vannak a Fekete-tenger északi és déli partja között. A Fekete-tenger északi partján fekvő síkságokon nagy méretű telkek a jellemzőek, míg a déli part hegyvidékei kis méretű szántóföldeket tesznek lehetővé, ráadásul e területen a művelhető földterület aránya is alacsony.⁸⁵ Ez a körülmény alapvetően meghatározza, hogy az északi területeken lehetséges a gabona monokultúra, amint erről már a klasszikus ókorból is tudomásunk van,⁸⁶ míg a déli területek kis parcelláin a polikultúra volt jellemző.⁸⁷ Ez

79 A középtérnek tartott 200 fő/hektár szorzó használatával a becsült adatok: Amastris 2084 fő, Amaseia: 5346 fő, Histria 2696 fő, Khersonésos Tauriké: 6780 fő, Trapezunt 6088 fő, Mesembria: 3156 fő, Odessos: 9400 fő, végül Sinópé 5346 fő. Ezek az adatok egybevágóak a fenti városok preindusztriális lakosság számával: Nesebar esetében a lakosság száma 4000 fő körül volt a 19. században (Nessèbre 1969, 27.), az oszmán kori Sinop esetében pedig már 1487-ből rendelkezünk adóösszeírásokkal (tahrir defteri), amelyek nemcsak a városi lakosságról, hanem a falusi lakosságról is tájékoztatnak, igaz csak a háztartások számát írják le. Ez alapján (háztartásonként 5 fővel számolva) Sinop városban 1487-ben 3735 muszlim és 815 keresztény élt, vagyis a város összlakossága ekkor 3753 fő lehetett (Ünal 2008, 107., Tablo 13.). Ez utóbbi számadat viszont arra utalhat, hogy esetünkben a 200 fő/ha szorzó túl magas lehet.

80 A város előbb Helenopontus tartomány fővárosa, majd Armeniakon thema székhelye. A jelenségről: Bryer – Winfield 1985, 12–13.

81 A városi lakosság elenyésző arányára az ókorban (egyes számítások szerint a városi lakosság aránya a 25-40 %-ot is elérhette: Scheidel 2008, 31) és a középkorban (középkori Angliában városi lakosság aránya 5-10 %: Pounds 2005, 80). Sinop esetében az 1487-es adóösszeírás adatai szerint a lakosság 81,32 %-a falvakban élt (25276 fő a Sinop kaza-hoz tartozó 30.525 fős lakosságból. Az adatokra lásd: Ünal 2008, 107, Tablo 13).

82 Az erdők szerepéről és változatos felhasználásáról (élelmiszer gyűjtögetés, tüzelőanyag, fa alapanyag): Horden – Purcell 2000, 182–186.

83 A kérdés historiográfiájáról: Horden – Purcell 2000, 197–200. A szerzők éppen a transzhumáció gazdasági stabilizáló szerepét emelték ki.

84 Érdemes megjegyezni, hogy a föld alapegysége a 20. századig nem változott. Ezt szántásnak (latin: iugum, görög: zeugarion, török: çiftlik) nevezték (Bryer 2002, 107).

85 A Sinopi-félsziget esetében például a művelhető földterület aránya a teljes terület (3000 km²) 20 %-a (Ünal 2008, 25).

86 Az ókori gabonatermesztésről és a teleknagyságokról: Blavatskij 1953, 25–55.

87 E tekintetben a déli part földművelése a mediterrán műveléssel vethető egybe: mindkét területen

okozta, hogy az északi part síkságain jóval nagyobb mennyiségű gabonát voltak képesek megtermelni,⁸⁸ amelyre jelentős gabonakereskedelem épült, amely előbb az ókori Görögország, majd Konstantinápoly ellátását szolgálta.⁸⁹

A gabona mellett a földművelésben rendkívül jelentős játszik a szőlő és börttermelés, amely a Fekete-tenger partvonala mentén gyakorlatilag mindenhol ismert.⁹⁰ Fontos volt ugyanakkor a zöldség-⁹¹ és gyümölcstermelés,⁹² az ipari növények, elsősorban a len és a kender⁹³ termesztése és Sinópé hátszágában az olivatermelés is.⁹⁴ A Fekete-tenger déli partjára jellemző mogyorótermelés már átmenetet képez a földművelés és a gyűjtögetés között, de jelentőségét nem szabad alábecsülnünk.⁹⁵

Az erdőgazdálkodás részben a fent említett mogyorótermelés, részben pedig a tüzelőként, épületfaként és a hajógyártás nyersanyagaként is felhasznált fakitermelés miatt volt rendkívül jelentős különösen a déli partvidéken.⁹⁶

A transzhumáló állattenyésztésre a Fekete-tenger minden hegyvidékkel borított területén van adatunk.⁹⁷ A halászat ugyanakkor nem csak kiegészítő szerepű, hanem az önellátáson kívül jelentős halfeldolgozás és kereskedelem járult hozzá.⁹⁸

kis parcellákon polikultúra intenzív műveléssel (Horden – Purcell 2000, 257–262; a Sinopi-félsziget kis parcelláiról: Ünal 2008, 25) A bizánci mezőgazdasági technikákról: Kaplan 1992, 47–48; az öntözésről: Kaplan 1992, 67–68.

88 Régészeti adatok alapján a Krím-félszigeten már a 7. században használták a nehézekét (Baranov 1990, 84; Noonan 2007, 222, ennek hitelességét megkérdőjelezi Bryer 2002, 107. 16. lábjegyzet), míg ez a déli partvonalon több helyen még a 20. században sem történt meg: ez részben az eltérő talajadottságokkal és parcellanagysággal magyarázható.

89 Az ókori fekete-tengeri gabonakereskedelem mértékéről: Braund 2007, 39–68. A gabonakereskedelemlről: Teall 1959, 87–139.

90 Krím-félsziget (Baranov 1990, 71–72.; Noonan 2007, 222–223.), Tamany-félsziget (Il'čevskoe: Nikolaeva 1984, 16–21; Gavrituhin – Paromov 2003, 154, Kaukázus lejtői, Észak-Anatólia (Ibn Battúta, idézi Doonan 2004, 124; Themiskyra vidéke: Strabón XII. 3. 15; Belke 1996, 142), Thrákia: Soustal 1991, 149. A bizánci börttermelésről: Kaplan 1992, 33–34.

91 Konstantinápoly zöldségtermeléséről: Koder 1993.

92 Strabón XII. 3. 15: alma, körte és egyéb gyümölcsféléket említ Themiskyranál. Az oszmán kori Sinopi-félszigeten füge, szőlő, gesztenye, dió, körte, alma, szilva termesztésére vannak adataink (Ünal 2008, 173), a füge termesztéséről Ibn Battúta is megemlékezett (Doonan 2004, 124).

93 A Fekete-tenger déli partvidékén: Bryer – Winfield 1985, 6. Az oszmán kori Sinop környéki len és kender termesztésére: Ünal 2008, 175–180.

94 Strabón II. 1. 15. p. 114.: „... Sinópé és Amisos környékén s Phanaroia nagy részében olajfák tenyésznek.”

95 A mogyorót nem csak pörkölve fogyasztották, hanem liszt és olaj formájában is (Bryer – Winfield 1985, 4–5).

96 A fakitermelés jelentőségére már Strabón (XII. 3. 12. p. 576) is utal: „Mind Sinópé vidéke, mind az említett partvidék fölött emelkedő egész hegyvidék hajóépítésre alkalmas és könnyen szállítható fát szolgáltat. Sinópé vidékén tenyészik még a juhar és a hegyidiófa, amelyekből asztallapokat vágnak...”. Lásd még Theophrastus IV. 5. 5. p. 327; Belke 1996, 139.

97 A Pontuszi-hegységben: Bryer – Winfield 1985, 7; Belke 1996, 143–144; Tuncel – Gürgen – Çiçek – Doğu 2004, 49–66; a Balkán-hegységben: Soustal 1991, 150; Arnold – Greenfield 2006; a Krími-hegységben: Baranov 1990, 76–78; a Kaukázusban: Radványi – Muduyev 2007, 157–177.

98 A halászott fajok: makréla, márna, vörösmárna, skorpióhal, tonhal, szardella, tőkehal. A fekete-tengeri halászatról: Bekker-Nielsen 2005. A Sinópé környéki halászatról és halfeldolgozásról: Strabón (VII.

Sinópé környéki adataink kiterjedt villagazdaságokat mutatnak, amelyek fontos alkotórésze volt a szőlő és az olajfa.⁹⁹ A SRAP terepbejárásai egy ilyen későantik villagazdaság nyomait találták meg Karapinar lelőhelyénél, mely a maradványok alapján elsősorban olivaolaj előállításával foglalkozott.¹⁰⁰ Sinópé tájegységei közül elsősorban a keleti tengerpart¹⁰¹ és a Karasu folyó völgye¹⁰² volt alkalmas ilyen villagazdaságok működésére. Sinópé jelentőségét éppen az adja, hogy a területen a Fekete-tengerre jellemző valamenyny mezőgazdasági forma megtalálható volt, ráadásul az oliva termesztésével egyedülálló volt a térségben.

IPAR

A korszak és a térség ipara jórészt a házi- és feldolgozóipar keretein belül maradt, de van adatunk tömeggyártásra is, elsősorban a kerámiaművesség példáján. A Fekete-tenger vidékén amforagyártásra vonatkozó adataink vannak a Krím-félsziget,¹⁰³ Hérakleia Pontiké¹⁰⁴ és Sinópé¹⁰⁵ esetében is. Míg Hérakleia és Sinópé amforagyártása a 7. századra megszűnt,¹⁰⁶ a Krím-félszigeten feltárt amforaégető kemencék alapján a 8-9. században is tovább folyt ez a tevékenység.¹⁰⁷ A Fekete-tenger vidékén (sajnos közelebből nem meghatározható helyen) az 5. század második feléig díszkerámia, a pontuszi vörös szlipes áru tömeggyártása is zajlott, amely a 4-5. században a partvonal minden szakaszára eljutott,¹⁰⁸ de az 5. század második felétől ezek helyét átvették az Égei-tenger vidékéről származó phókisi vörös szlipes kerámiák.¹⁰⁹ Hérakleia és Sinópé esetében van adatunk tetőcserepek tömeggyártására is.¹¹⁰

6. 2. p. 335.) a tonhal halászatáról és beszállásáról; Plinius: NatHist IX. 18; Athenaeus III. 118c., VII. 307b.; Aelianus XV. 4-5, 10. (idézi Doonan 2004, 95); Paphlagonia: Belke 1996, 144-145; Bryer – Winfield 1985, 6; Krím: Romančuk 2005, 101-102.

99 Strabón II. 1. 15. p. 114, XII. 3. 12. p. 576; Szent Phókas legendája alapján Doonan 2004, 94.

100 Doonan 2004, 112., 115-116.

101 A keleti parton elsősorban Demirci (Doonan 2004, 106-108.) és Çiftlik (Doonan 2004, 101) környékén ismert nagy településsűrűség.

102 A terepbejárásokból származó régészeti adatok (Doonan 2004, 111-114) és az oszmán kori tahrir defterek (Ünal 2008, 60-64) hasonló településsűrűséget mutatnak a későantik és oszmán korban is.

103 A Krím területén feltárt kerámiaégető kemencékről: Jakobson 1979, 39-60; Romančuk 2005, 113-117.

104 A hérakleiai répa amforákról: Opaît 2010, 389-393.

105 A későantik amforaégető kemencéket Sinópé városától délre a mai Demirci faluhoz tartozó tengerparton tárták fel: Kassab Tezgör 2010.

106 Kassab Tezgör 2010a, 11.

107 Jakobson 1979, 39-60; Romančuk 2005, 113-117.

108 Arsen'eva – Domžalski 2002, 415-491; Domžalski 2011, 163-178.

109 Hayes 1972, 323-369. map 14-16; Domžalski 2011, 172-173; Laflı – Kan Şahin 2012, 75.

110 A hellenisztikus kori tetőcserep-gyártásra Sinópében: Stoyanova 2010, 441-465. A terepbejárás adatok alapján a későrómai – korabizánci korban a tetőcserepek gyártása folytatódott (Doonan 2004, 42, 48, 102).

Az élelmiszeripart a oliva- és mogyoróolaj és halszószt gyártás képviseli, a feldolgozóipart pedig a lenvásznak szövése, bár sajnos ez utóbbiról semmilyen régészeti forrás nem maradt ránk.

A Sinópé hátsó részében fejlett mezőgazdasági termelésre feldolgozóipar is épült. Ez elsősorban az olaj- és szőlőprésekben nyilvánul meg, amelyeket nagy számban találtak a keleti tengerparton elsősorban Demirci falu közelében. A kiperéselt olaj szállítására amforagyártás volt szükséges, ennek nyomai Demircinél a tengerparton Dominique Kassab Tezgör tárta fel.¹¹¹ A sinopi ún. répa amforák a Fekete-tenger minden szögletébe eljutottak,¹¹² még a 7. századból is van adatunk a típus krími előfordulására.¹¹³ A sinopéi termék annyira népszerű volt, hogy a termék védjegyének számító amforákat Herakleia Pontikében és a Fekete-tenger északi partvonalán másolni kezdték.¹¹⁴

Sinópé estében vannak adataink az amforák tömeges előállítására, a házikerámia és tetőcserepek gyártására, amelyek a bennük található piroxin (fekete homok) alapján jól azonosíthatóak.¹¹⁵ A rendelkezésünkre álló adatok alapján ugyanakkor egyelőre nem eldönthető, hogy a mázas kerámia mikor terjedt el ezen a területen, és hogy volt-e helyi gyártás.¹¹⁶ A helyi fémművességre egy szíjvég magángyűjteményben őrzött préselőtöve utal.¹¹⁷ A városban bizonyosan létező hajógyártásra¹¹⁸ és lenvászon előállítására ugyanakkor nincsenek korabeli forrásaink.

KERESKEDELEM

A tárgyalt korszak kereskedelmének vizsgálatokor általában a nagy volumenű távolsági kereskedelem vizsgálatára szorítkoznak, bár valószínűleg ez az egykori kereskedelmi élet csak kis töredékét tette ki.¹¹⁹ A Fekete-tenger kora középkori kereskedelmére részben

111 Az amforaégető kemencék 20 km hosszúságban a tengerpart közelében helyezkedtek el, a terepbejárások alapján négy műhely volt beazonosítható (Kassab Tezgör 2010a, 7). A Demirci-nél feltárt amforaégető-kemencék közlése: Kassab Tezgör 2010a, 43–94.

112 A Fekete-tenger keleti partján: Kassab Tezgör 2002, 199–218; Inaishvili – Khalvashi 2010, 497–502; a Csernyahov-kultúrában: Magomedov – Didenko 2010, 479–485; Kassab Tezgör 2010b, 167–173.

113 Baranov 1990, Ris. 9.

114 Opař 2010, 371–401.

115 Doonan 2004, 15; Opař 2010, 379; Kassab Tezgör 2010a, 7.

116 Pompeiopolisnál előkerült korai konstantinápolyi mázas kerámia: Domžalsi 2011, 173–174; a korai bizánci mázas kerámiákra: Böhlendorf-Arslan 2004, 97–99.

117 Antik Otel, párhuzamai Khersonésosból ismertek.

118 A sinopéi hajógyártásra vonatkozó egyetlen adatunk, hogy legendája szerint Szent Phókas apja hajóépítőként dolgozott: van de Vorst 1911, 260, 280; Belke 1996, 139.

119 A kis volumenű lokális kereskedelem jelentőségére: Horden – Purcell 2000, 143–145 és Bauer – Doonan 2011, 183–206.

írott forrásokból,¹²⁰ az amforák elterjedéséből,¹²¹ egyes díszkerámiatípusok széles körű meglétéből¹²² és a hajóroncsok vizsgálata¹²³ alapján értesülhetünk.

A kereskedelem vizsgálatának alapja a kommunikáció és szállítás módjainak ismerete. A korszakban a legköltséghatékonyabb szállítási mód a vízi út volt, amelyre a tenger kiváló lehetőséget biztosított. A hajózási útvonalakat a tengeráramlások alapvetően meghatározták, ez biztosította Sinópé kiemelkedő helyét a korszak kereskedelmében is. A hajók mozgását elsősorban az időjárás gátolhatta, nem véletlen, hogy a hajózási évszak tavasztól őszig tartott, amint az a Codex Theodosianus rendelkezéseiből¹²⁴ is kitűnik. A tenger jellemző viharai ellenére viszonylag rövid idő alatt¹²⁵ körülhajózható volt, amely a tengeri kereskedelmet rendkívüli módon segítette. A feltárt hajóleletek alapján a kereskedelmi hajók hossza 10 és 30 méter között ingadozott, és a háromszögletes vitorlát már a 6. századtól használták.¹²⁶

A tengeren kívül más utak is rendelkezésre álltak, a római korban létrehozott úthálózat a bizánci időszakban is működött Anatóliában és valószínűleg a Balkán egyes részein is, ezt mutatja, hogy a római postarendszer¹²⁷ első reformjai Iustinianus nevéhez kötődnek.¹²⁸ Észak-Anatólia esetében a római – bizánci utak jól feltérképezettek.¹²⁹ A szárazföldi utak mellett a folyók szerepe is kiemelkedő, bár ez az északi part nagy folyói (Don, Dnyeper, Dnyeszter) esetében fontosabb szerepet tölthettek be,¹³⁰ mint a déli parton (Halys: Kızılırmak, Iris: Yeşilirmak).¹³¹

Sinópé jó állapotban fennmaradt városfalainak köszönhetően a város kikötőjének fekvése és kiterjedése is ismert: a kikötő városfalaktól délre a fellegrvár mellett a mai hajó-

120 E források elsősorban a főváros, Konstantinápoly kereskedelméről tájékoztatnak: mint a *Notitia Urbis Constantinopolitanae* és az *Eparchos* könyve (9. sz. vége). Mundell Mango 2000, 189–207.

121 Karagiorgou 2009, 37–58.

122 Hayes 1972.; Hayes 1980; Domžalski 2011, 163–178.

123 Kocabaş 2008; Kingsley 2009, 30–36; Sinop környékén: Ward – Ballard 2004, 2–13; Ward – Horlings 2008, 148–173; Ward 2010, 189–198, 541–542.

124 A rendelkezés szerint október 1. és április 1. között az időjárás miatt tilos volt a hajózás (Codex Theodosianus XIII. 9. 3. idézi: Meijer – Nijf 1992, 165)

125 A Fekete-tenger hossz tengelyében nagyjából két hét alatt, míg észak – déli irányban 2 nap alatt áthajózható volt (Hérodotos IV. 86 rövidebb idővel számolt, véleményem szerint a két hét realisabb. A korabeli hajózási viszonyokról: Pryor 2002, 33–58).

126 A hajóroncsok viszonylag jól feldolgozottak, az újabb leletek közül elsősorban az Istanbul Yenikapı városnegyedében feltárt Theodosius kikötőnek van nagy jelentősége, ahol 33 hajóroncsot tártak fel. A kereskedelmi hajók technikai jellegzetességeiről: Kocabaş 2008, 103–175.

127 A római postarendszer (*Cursus publicus*) feldolgozása: Kolb 2001.

128 A reform ez esetben a leépítést jelentette, a császár a Perzsia felé vezető út kivételével az összes úton csak egy napi járóföldre hagyta meg a postaállomásokat. Prokopios: *Titkos történet* 30.

129 Az anatóliai római utakról: French 1981a; az észak-anatóliai utakról: Winfield 1977, 151–166; Belke 1996, 117–134; French 1981b, 149–174; Bryer – Winfield 1985, 19–59.

130 Az északi part folyóinak használatához elsősorban a 9–10. századból vannak adataink a ruszok kereskedelme kapcsán: DAI 8–9. p. 55–63.

131 Nem véletlen, hogy a térség nagy tartományi központja Amaseia (Amasya) az Iris (Yeşilirmak) folyó mellett fekszik. Az anatóliai hajózható folyókról: Bryer Winfield 1985, 18–19.

gyárnál helyezkedett el egy nagyjából téglalap alakú területen.¹³² A város közelében ezen kívül több kikötő ismert, a legfontosabb ezek közül a Karasu folyó torkolatánál fekvő Harméné (Akliman)¹³³ és a várostól 30 km-re fekvő Karousa (Gerze)¹³⁴ kikötője. Hajóroncsokról Sinopé közvetlen környezetéből is van tudomásunk. Cheryl Ward és Robert Ballard a 'Black Sea Trade Project' keretében négy későantik hajóroncsot is felfedezett az İnceburuntól nyugatra.¹³⁵ A római kori mérföldkövek elhelyezkedése¹³⁶ és egy legkisebb költségeket számító GIS elemzés alapján¹³⁷ a szárazföldi utak hálózata is rekonstruálható, ez alapján két fő útvonal létezett, a tengerparti út Amisos (ma Samsun) felé, míg a félsziget belsejében Boyabat és Pompeiopolis (ma Taşköprü)¹³⁸ felé vezetett út.

A korszak legnagyobb volumenű kereskedelme a gabonakereskedelem lehetett. Az annona-rendszer keretében Konstantinápoly 330 és 618 között 80.000 embernek adott ingyen kenyeret: ez évi 31.200 tonnának és 620 db 50 tonnás hajó rakományának felel meg.¹³⁹ Annak ellenére, hogy a város gabonaszükségletének nagyobb részét ekkor még Alexandria biztosította,¹⁴⁰ a Pontus-vidéknek is jelentős szerepe volt a város táplálásában. 618/642 után az alexandriai gabonaszállítmányok elakadásával új források voltak szükségesek, ezt pedig részben Szicília,¹⁴¹ részben a Fekete-tenger partvidéke fedezte.¹⁴² Mindez Konstantinápoly kikötőin is tükröződött, a Theodosius kikötő (Yenikapi) lassan eliszaposodott, és helyét a Márvány tengernél a Julianus vagy Sophia kikötő,¹⁴³ az Aranyszarv-öbölnél pedig a Fekete-tenger felé nyitott Proshorion és Neorion kikötője vette át.¹⁴⁴ A változásokból közvetve a kereskedelem preferenciájának átalakulásáról is értesülhetünk.

Kereskedelemre a korábban már felhasznált amforák eloszlása alapján is következtethetünk, különösen, hogy az amforák készíteménye helye már ismert. A Fekete-tenger nyugati medencéjében elsősorban LR 1 és LR 2 típusú amforákkal találkozhatunk, amelyek fő készíteménye helye Kilikia illetve az Égeikum volt.¹⁴⁵ Ez a Fekete-tenger a Mediterráneum felé irányuló nyitottságát támasztja alá. Sinopé távolsági kereskedelmének értékelésekor a répa amforák széles körű elterjedése is segítségünkre van, amelyek az 5. században még

132 Bryer – Winfield 1985, 88.

133 Doonan 2004, 72, 81–82.

134 Bryer – Winfield 1985, 89.

135 Az amforák szóródása alapján ezek nagy méretű kereskedelmi hajók voltak. Ward – Ballard 2004, 2–13; Ward – Horlings 2008, 148–173; Ward 2010, 189–198, 541–542.

136 Winfield 1977, 151–166; Belke 1996, 117–134; French 1981b, 149–174; Bryer – Winfield 1985, 19–59.

137 A számításokat Matthew Conrad végezte, az eredmények még közöletlenek.

138 A város régészeti emlékeiről: Summerer 2011.

139 Kingsley – Decker 2001, 2; Kingsley 2009, 34.

140 Teall 1959, 91; Kingsley 2009, 34.

141 Teall 1959, 97–98.

142 Teall 1959, 90, 118.

143 Magdalino 2000, 211–219.

144 Paul Magdalino szerint a fő kikötők az Aranyszarv-öböl felé tolódása a 11. század végétől a város e kerületeiben élő itáliai (főleg velencei és genovai) kereskedőknek tulajdonítható (Magdalino 2000, 219–226.).

145 Karagiorgou 2001, 133; Karagiorgou 2008, 49–50.

a Földközi-tenger keleti medencéjébe is eljutottak, de a 6-7. században már elsősorban a Fekete-tenger keleti felén voltak jellemzőek.¹⁴⁶ Anatólia területén a krími amforák terjedését még nem vizsgálták, annak ellenére, hogy a 8-9. századi élénk Krim-félszigeti amforagyártás¹⁴⁷ következtében azok anatóliai előfordulása nagymértékben megkönnyítene a ma még ismeretlen „sötét kori” (8-9. század) kerámiaegyüttesek datálását.

Sinópé esetében a gabonakereskedelemre van közvetett bizonyítékunk, hiszen a Balatlar nevű 4. században épített extra muos fürdőkomplexumot Gülgün Köröglu újabb ásatai¹⁴⁸ alapján a 6-7. században gabonaraktárként használták.¹⁴⁹ Az „egzotikus” árucikkek értékelésénél pedig nem feledkezhetünk meg a Sinópében és mezőgazdasági hátszágában tömegesen meglévő vörös szlipes áruról sem.¹⁵⁰ Sajnos a pontuszi vörös szlipes áru gyártási helye máig nem ismert.

A Sinópé szárazföldi hátszágának mezőgazdaságára épülő feldolgozóipar és kereskedelem jólétet biztosított a városnak. Az anyagi javak felhalmozódása jól megfigyelhető Sinópé Meydankapı negyedében feltárt finom kivitelű padlómozaikokon,¹⁵¹ a Demirci amforakészítő műhely közvetlen környezetében (2 km-re) található Çiftlik falu padlómozaikos templomán¹⁵² és az innen nem messze még mindig álló kőhíd építésében.

A kereskedelem helyi jelentőségét mutathatják az ólompecsétek, amelyek egy kommerkiáros állandó jelenlétére utal a városban, sőt azt mutatják, hogy a 8. század folyamán a Fekete-tengeren élénkebb kereskedelem folyt, mint a Földközi-tenger keleti medencéjében.¹⁵³ A város élénk kereskedelmi életére utal, hogy Sinópében a 10-11. században a hajózást hivatalosan ellenőrző abydikos komés tartózkodott.¹⁵⁴

A város a 10. századot követően is megtartotta kereskedelmi jelentőségét, erre utal, hogy a 13. században állandó genovai kolónia élt a városban konzul vezetésével, de a velenceieknek is volt helyi képviselőjük.¹⁵⁵ Sinópé 1214 évi szeldzsuk elfoglalása azonban már új korszakot nyitott a település életében,¹⁵⁶ amely ettől kezdve muszlim és török városhént szerepel forrásainkban.

146 A sinópéi „répa” amforák elterjedéséről: Kassab Tezgör 2010b, 167–173.

147 Jakobson 1979, 39–60.; Romančuk 2005, 113–117.

148 Köröglu 2012, 65–76.

149 A komplexum gabonaraktárként való felhasználását már Bryer – Winfield 1985, 81–82. felvetette. Köröglu 2012, 67.

150 Arsen'eva – Domžalski 2002, 415–491; Domžalski 2011, 163–178.

151 Dereli 2010, 60–63.

152 Hill 1995, 219–231; Hill 1999, 285–300.

153 Brandes 1989, 153–157; Belke 1996, 147.

154 Ahrweiler 1966, 57, 101. A tisztség funkciójáról: Ahrweiler 1961, 246.

155 King 2004, 84.

156 Redford 2010, 125–149.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ahrweiler 1961 = H. AHRWEILER, Fonctionnaires et bureaux maritimes à Byzance. *Revue des Études Byzantines* 19 (1961) 239–252.
- Ahrweiler 1966 = H. AHRWEILER, *Byzance et la mer. La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe – XVe siècles*. Paris 1966.
- Akkan 1975 = E. AKKAN, *Sinop Yarımadasının Jeomorfolojisi*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih–Coğrafya Fakültesi Yayınları No. 261. Ankara 1975.
- al-Mas‘ūdī: Murūğ al-dahab = KMOŠKÓ M., *Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom* I/2. Magyar Östörténeti Könyvtár 13. Budapest 2000. 151–221.
- Anderson 2011 = W. ANDERSON, *Paphlagonia in Late Antiquity: Landscape and Material Culture in North-central Anatolia*. University of Melbourne 2011.
- Armarčuk 2003 = E. A. Армарчук, Северо-восточное Причерноморье. In: Т. И. Макарова – С. А. Плетнева (ред.): *Крым, Северо-Восточное Причерноморье и Закавказье в эпоху средневековья IV–XIII века*. Москва 2003, 184–269.
- Arnold – Greenfield 2006 = E. R. ARNOLD – H. J. GREENFIELD, *The Origins of Transhumant Pastoralism in Temperate South Eastern Europe: A Zooarchaeological Perspective from the Balkans*. BAR IS 2006
- Arrianos: Periplus = Arrianus'un Karadeniz Seyahatı (Arriani Periplus Ponti Euxini). Hellenice Aslından Çeviren ve Yorumlayan: Murat Arslan. Odin Yayıncılık Antik Kaynaklar Dizisi 1. İstanbul 2005.
- Arsen'eva – Domžalski 2002 = T. M. ARSEN'EVA, – Krz. DOMŽALSKI, Late Roman Red Slip Pottery from Tanais. *Eurasia Antiqua* 8 (2002) 415–491.
- Ascherson 1995 = N. ASCHERSON, *Black Sea: The Birthplace of Civilisation and Barbarism*. New York 1995.
- Aston – Rowley 1974 = M. ASTON – T. ROWLEY, *Landscape Archaeology: an Introduction to Fieldwork Techniques on Post-Roman Landscapes*. Newton Abbot 1974.
- Aston 1997 = M. ASTON, *Interpreting the Landscape. Landscape Archaeology and Local History*. Routledge: London 1997.
- Baranov 1990 = И. А. Баранов, *Таврика в эпоху раннего средневековья*. Киев 1990.
- Bauer 2006 = Al. A. BAUER, Between the Steppe and the Sown: Prehistoric Sinop and Inter-regional Interaction along the Black Sea Coast. In: D. L. Peterson – L. M. Popova – A. T. Smith, (eds.): *Beyond the Steppe and the Sown*. Brill. Leiden 2006, 225–246.
- Bauer – Doonan 2011 = Al. A. BAUER – O. P. DOONAN, Buying a Table in Erfelek: Socialities of Contact and Community in the Black Sea Region. In: A. Agbe-Davies – A. Bauer, (eds.): *Trade as Social Interaction*. Left Coast Press 2011, 183–206.
- Bekker-Nielsen 2005 = Tøn. BEKKER-NIELSEN, *Ancient Fishing and Fish Processing in the Black Sea Region*. Black Sea Studies 2. Aarhus 2005.
- Belke 1996 = Kl. BELKE, *Paphlagonien und Honōrias*. *Tabula Imperii Byzantini* 9. Wien 1996.

Bentley 1999 = Jerry H. BENTLEY, Sea and Ocean Basins as Frameworks of Historical Analysis. *Geographical Review* 89/2. 215–224.

Black Sea Pilot = Black Sea Pilot. Hydrographic Office, Admiralty. London 1884.

Blavatskij 1953 = В. Д. Блаватский, Земледелие в античных государствах Северного Причерноморья. Москва 1953.

Boia 2001 = L. BOIA, *History and Myth in Romanian Consciousness*. CEUPress Budapest 2001.

Böhlendorf-Arslan 2004 = B. BÖHLENDORF-ARSLAN, *Glasierte byzantinische Keramik aus der Türkei*. Teil I. Ege Yayınları. İstanbul 2004.

Brandes 1989 = W. BRANDES, *Die Städte Kleinasien im 7. und 8. Jahrhundert*. Berliner Byzantinistische Arbeiten 54. Berlin 1989.

Brătianu 1938 = G. I. BRĂTIANU, Études sur l'approvisionnement de Constantinople et le monopole de blé à l'époque Byzantine et Ottomane. In: *Études Byzantines d'histoire économique et sociale*. Paris 1938, 128–181.

Brătianu 1944 = G. I. BRĂTIANU, La mer Noire, plaque tournante du trafic international à la fin du Moyen Âge: *Revue du Sud-Est Européen* 21 (1944) 36–39.

Brătianu 1969 = G. I. BRĂTIANU, La mer Noire des origines à la conquête Ottomane. Societas Academia Dacoromana. *Acta Historica* IX. München 1969.

Braudel 1972 = F. BRAUDEL, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*. Vol. I. (trans. by Siân Reynolds). Fontana: London – New York 1972.

Braund 2007 = D. BRAUND, Black Sea Grain for Athens? From Herodotus to Demosthenes. In: V. Gabrielsen–J. Lund (ed.), *The Black Sea in Antiquity. Regional and Interregional Economic Exchanges*. Aarhus 2007, 39–68.

Bryer 1982 = A. A. M. BRYER, The Question of Byzantine Mines in the Pontos: Chalybian Iron, Chaldian Silver, Koloneian Alum and the Mummy of Cheria. *Anatolian Studies* 32 (1982) 133–150.

Bryer 2002 = A. A. M. BRYER, The Means of Agricultural Production: Muscle and Tools. In: Laiou 2002, 99–113.

Byer – Winfield 1985 = Anthony BRYER – David WINFIELD, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*. Dumbarton Oaks Studies XX. Washington D.C. 1985.

Chandler – Fox 1974 = T. CHANDLER– G. FOX, *3000 Years of Urban Growth*. New York 1974.

DAI = Bíborbanszületett Konstantin: *A birodalom kormányzása*. A görög szövegeket fordította MORAVCSIK Gyula. Kisebbségkutatás könyvek. Budapest 2003. (Reprint)

Dereli 2010 = F. DERELİ, *Sinop. Kuzeyin Hırçın Güzeli*. Sinope. Sinop 2010.

Domžalski 2011 = Krzys. DOMŻALSKI, Late Roman Pottery from Pompeiopolis. In: L. Summerer (Hrsg.), *Pompeiopolis I. Eine Zwischenbilanz aus der Metropole Paphlagoniens nach fünf Kampagnen (2006-2010)*. Schriften des Zentrums für Archäologie und Kulturgeschichte des Schwarzmeerraumes 21. Beier & Beran: Langenweißbach 2011, 163–178.

Doonan 2004 = O. P. DOONAN, *Sinop Landscapes. Exploring Connection in a Black Sea Hinterland*. Philadelphia 2004.

Doonan 2010a = O. P. DOONAN, The Corrupting Sea and the Hospitable Sea: Some Early Thoughts towards a Regional History of the Black Sea. In: A. Tuck – D. Counts (eds.), *Koine: Mediterranean Studies in Honor of R. Ross Holloway*. Joukowsky Institute of Archaeology Publication Series. Providence 2010, 67–74.

Doonan 2010b = O. P. DOONAN, Sacred landscapes and the colonization of the Sinop Promontory. In: C. Gates et al. (eds.), *Sacred Landscapes in Anatolia and Neighboring Regions*. Oxford, BAR International Series 2034. 2010, 69–78.

Eyice 2007 = S. EYİCE, *Bizans Devrinde Boğaziçi*. Yeditepe İstanbul 2007 (1. kiadás 1976)

French 1981 = D. FRENCH, *Roman Roads and Milestones of Asia Minor*. BAR 1981

Gavrituhin–Paromov 2003 = И. О. Гавритухин– Я. М. Паромов, Ильичевское городище и поселения его окружи. В кн. Макарова, Т. И. – Плетнева, С. А. (ред.): *Крым, Северо-Восточное Причерноморье и Закавказье в эпоху средневековья IV–XIII века*. Москва 2003.

Gedik – Ercan – Korkmaz 1982-83 = Abd. GEDİK – Tunc. ERCAN – Sad. KORKMAZ, Orta Karadeniz (Samsun-Sinop) Havzasının Jeolojisi ve Volkanik Kayaçların Petrolojisi. *Maden Tetkik ve Arama Dergisi* 99-100 (1982-83) 34–50.

Gedik – Korkmaz 1984 = Abd. GEDİK – Sad. KORKMAZ, Sinop Havzasının Jeolojisi ve Petrol Olanakları. (Geology of the Sinop basin and petroleum possibilities). *TMMOB Jeoloji Mühendisliği Odası* 1984, 53–69.

Gibbins – Adams 2001 = David GIBBINS – Jonathan ADAMS, Shipwrecks and maritime archaeology. *World Archaeology* Vol. 32/3. 2001. 279–291.

Gibbon 1776-1789 = GIBBON, Edward: *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*. Vol. 1-6. Strahan & Cadell: London 1776-1789.

Glatz – Matthews 2009 = Claudia GLATZ – Roger MATTHEWS, *At Empire's Edge: Project Paphlagonia Regional Survey in North-Central Turkey*. British Institute of Archaeology at Ankara Monographs. British Institute at Ankara. 2009.

Harition 2008 = S. HARITION, *Beyond National History: the Reception of Annales in Romania*. Representations of the Past: The Writing of National Histories in 19th and 20th Century Europe. NHIST Summer School Kőszeg, Hungary, 30 June – 6 July 2008. Kőszeg 2008, 1–5.

Hayes 1972 = J. W. HAYES, *Late Roman Pottery*. The British School at Rome. London 1972.

Hayes 1980 = J. W. HAYES, *Supplement to Late Roman Pottery*. British School at Rome. London 1980.

Hendy 1985 = Mi. F. HENDY, *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450*. Cambridge 1985.

Hérodotos = Hérodotosz: *A görög-perzsa háború*. (ford. MURAKÖZI Gyula). Budapest 1997.

Hill 1995 = St. HILL, The First Season of Rescue Excavation at Çiftlik (Sinop). *Anatolian Studies* 45 (1995) 219–231.

Hill 1999 = St. HILL, Rescue Excavations at Çiftlik (Sinop). In: R. Matthews (ed.), *Ancient Anatolia. Fifty Years' Work by the British Institute of Archaeology at Ankara*. Ankara 1999, 285–300.

Hodges 1982 = R. HODGES, *Dark Age Economics: The Origins of Town and Trade*. London – New York 1982.

Hodges – Whitehouse 1983 = R. HODGES – D. WHITEHOUSE, *Mohammed and Charlemagne and the Origins of Europe. Archaeology and the Pirenne Thesis*. Cornell University Press: Ithaca, New York 1983.

Horden – Purcell 2000 = Peregrine HORDEN – Nicholas PURCELL, *The Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History*. Blackwell: Oxford 2000.

Horlings 2005 = Rachel Lynelle HORLINGS, *Deepwater Survey, Archaeological Investigation and Historical Contexts of Three Late Antique Black Sea Shipwrecks*. MA thesis, Florida State University 2005.

Inaishvili – Khalvashi 2010 = N. INAISHVILI – Mer. KHALVASHI, Sinopean Imports on the Black Sea Littoral of South-West Georgia. In: *Ancient Civilisations from Scythia to Siberia* 16 (2010) 487–509, 559.

İnalçık 1979 = Hal. İNALCIK, The Question of Closing the Black Sea under the Ottomans. *Archeion Pontou* 35. 1979. 74–110.

İnandık 1955 = Ham. İNANDIK, Sinop – Terme Arasındaki Kıyıların Morfolojik Etüdü. *Türk Coğrafya Dergisi* XII/15-16. 1955, 21–45.

İnandık 1957 = İNANDIK, Hamit: Sinop – Terme Arasındaki Kıyıların Morfolojik Etüdü. 2. *Türk Coğrafya Dergisi* XIII/17. 1957, 51–71.

Işık 2001 = Ad. IŞIK, *Antik kaynaklarda Karadeniz bölgesi*. Türk Tarih Kurumu VI. Dizi – Sayı 60. Ankara 2001.

Jakobson 1979 = A. Л. ЯКОБСОН, *Керамика и керамическое производство средневековой Таврики*. Ленинград 1979.

Kaplan 1992 = M. KAPLAN, *Les hommes et la terre à Byzance du VIe au XIe siècles: propriété et exploitation du sol*. Paris 1992.

Karagiorgou 2001 = O. KARAGIORGOU, The Late Roman 2 amphora: a container for the military annona on the Danubian border? In: Kingsley – Decker 2001, 129–166.

Karagiorgou 2009 = O. KARAGIORGOU, Mapping Trade by the Amphora. In: Mundell Mango 2009, 37–58.

Kassab Tezgör 2002 = D. KASSAB TEZGÖR, La production sinopéenne et ses relations avec la Colchide à l'époque romaine. In: *Pont-Euxin et la commerce. Actes du IXe Symposium de Vani*. Paris 2002, 199–218.

Kassab Tezgör 2010a = D. KASSAB TEZGÖR, *Les fouilles et le materiel de l'atelier amphorique de Demirci près de Sinope : recueil de travaux*. Varia Anatolica 22. Paris 2010.

Kassab Tezgör 2010b = D. KASSAB TEZGÖR, Le réseau commercial des amphores sinopéennes entre les IIe-IIIe s. et le VIe s. de notre ère. In: D. KASSAB TEZGÖR– N. INAISHVILI (éd.), *Patabs I. Production and Trade of Amphorae in the Black Sea. Actes de la Table Ronde internationale de Batoumi et Trabzon, 27-29 avril 2006*. Varia Anatolica XXI. 2010, 167–173.

King 2004 = Ch. KING, *The Black Sea: a History*. Oxford 2004.

Kingsley 2009 = S. KINGSLEY, Mapping Trade by Shipwrecks. In: Mundell Mango 2009, 31–36.

Kingsley – Decker 2001 = S. KINGSLEY – Mi. DECKER, *Economy and Exchange in the East Mediterranean During Late Antiquity: Proceedings of a Conference at Somerville College, Oxford 29th May 1999*. Oxford 2001.

Klasra – Khawar – Aasim 2007 = Mushtaq Ahmed KLASRA– Khalid Mahmood KHAWAR– Muhammed AASIM, Review: History of Tea Production and Marketing in Turkey. *International Journal of Agriculture and Biology* 9/3. 2007, 523–529.

Kocabaş 2008 = Ufuk KOCABAŞ, *Old Ships of the 'New Gate'. Yenikapı Shipwrecks. I*. Istanbul 2008.

Koder 1993 = Joh. KODER, *Gemüse in Byzanz. Die Versorgung Konstantinopels mit Frischgemüse im Lichte der Geoponika*. Byzantinische Geschichtsschreiber. Ergänzungsband 3. Wien 1993.

Kolb 2001 = A. KOLB, *Transport und Nachrichtentransfer im Römischen Reich*. Berlin 2001

Köroğlu 2012 = Gülgün KÖROĞLU, 2010 Yılı Sinop Balatlar Kilisesi Kazısı. Kazı Sonuçları Toplantısı 33/3. 23–28 Mayıs Malatya. Ankara 2012.

Laflı – Kan Şahin 2012 = Ergün LAFLI – Gülseren KAN ŞAHİN, Terra sigillata and Red-Slipped Ware from Hadrianopolis in Southwestern Paphlagonia. *Anatolia Antiqua* 20 (2012) 45–120.

Laiou 2002a = A. E. LAIOU (ed.), *The Economic History of Byzantium from the Seventh through the Fifteenth Century*. Dumbarton Oaks 2002.

Laiou 2002b = A. E. LAIOU, The Human Resources. In: LAIOU 2002a, 47–55.

Lewis – Wigen 1997 = M. W. LEWIS – K. E. WIGEN, *The Myth of Continents: A Critique of Metageography*. Berkeley – Los Angeles 1997.

Ligt 2008 = L. DE LIGT, The Population of Cisalpine Gaul in the Time of Augustus. In: L. de Ligt – S. J. Northwood (ed.), *People, Land and Politics. Demographic Developments and the Transformation of Roman Italy, 300 BC-AD 14*. Mnemosyne Supplements: History and Archaeology of Classical Antiquity 303. Brill: Leiden – Boston 2008, 139–183.

Mackensen 1993 = Mi. MACKENSEN, *Die spätantiken Sigillata- und Lampentöpfereien von el Mahrine (Nordtunesien): Studien zur nordafrikanischen Feinkeramik des 4. bis 7. Jahrhunderts*. Beck: München 1993.

Macrides 2002 = R. MACRIDES, *Travel in the Byzantine World*. Oxford 2002.

Magdalino 2000 = P. MAGDALINO, *The Maritime Neighborhoods of Constantinople: Commercial and Residential Functions, Sixth to Twelfth Centuries*. *Dumbarton Oaks Papers* 54 (2000) 209–226.

Magomedov – Didenko 2010 = B. MAGOMEDOV – Ser. DIDENKO, *Sinopean Amphorae and Chernyakhov Culture*. In: *Ancient Civilisations from Scythia to Siberia* 16 (2010) 479–485.

Mango 1980 = Cyr. MANGO, *Byzantium, the Empire of New Rome*. Scribner 1980.

McCormick 2001 = M. MCCORMICK, *Origins of the European Economy: Communications and Commerce AD 300–900*. Cambridge 2001.

Meijer – Nijf 1992 = Fik MEIJER – Onno v. NIJF, *Trade, Transport and Society in the Ancient World: A Sourcebook*. Routledge: London 1992.

Morton 2001 = Jam. MORTON, *The Role of the Physical Environment in Ancient Greek Seafaring*. Leiden 2001.

Mundell Mango 2000 = M. MUNDELL MANGO, *The Commercial Map of Constantinople*. *Dumbarton Oaks Papers* 54 (2000) 189–207.

Mundell Mango 2009 = M. MUNDELL MANGO (ed.), *Byzantine Trade, 4th – 12th Centuries*. Study for the Promotion of Byzantine Studies 14. Oxford 2009.

Nikolaeva 1984 = Э. Я. Николаева, *Боспор после гуннского нашествия*. Канд. дисс. Москва 1984.

Noonan 2007 = Th. S. NOONAN, *The Economy of the Khazar Khaganate*. In: P. B. Golden – Haggai Ben-Shammai – A. Róna-Tas (ed.), *The World of the Khazars. New Perspectives. Selected Papers from the Jerusalem 1999 International Khazar Colloquium*. Leiden – Boston 2007. 207–244.

Opaiţ 2010 = And. OPAIŢ, *Sinopean, Heraklean and Chersonesan „Carrot” Amphorae*. In: *Ancient Civilisations from Scythia to Siberia* 16 (2010) 371–401, 552–556.

Özdemir 2002 = Nevin ÖZDEMİR, *Sinop İlinde Doğal Afetlerden Etkilenen Yerleşmeler*. T. C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Coğrafya (Türkiye Coğrafyası) Ana-bilim dalı doktora tezi. Ankara 2002.

Özveren 1997 = Eyüp ÖZVEREN, *A Framework for the Study of the Black Sea World, 1789–1915. Review (Fernand Braudel Center)*. Vol. 20/1. (1997) 77–113.

Özveren 2001 = E. ÖZVEREN, *The Black Sea World as a Unit of Analysis*. In: Tunc Aybak, (ed.), *Politics of the Black Sea: Dynamics of Cooperation and Conflict*. London 2001, 61–84.

Parker 1992 = A. J. PARKER, *Ancient Shipwrecks of the Mediterranean and the Roman provinces*. BAR S580. Oxford 1992.

Pirenne 1922 = H. PIRENNE, *Mahomet et Charlemagne*. *Revue belge de philologie et d'histoire* I. 1922. 77–86.

Pirenne 1937 = H. PIRENNE, *Mahomet et Charlemagne*. Paris 1937.

Pounds 2005 = N. J. Gr. POUNDS, *The Medieval City*. Greenwood Guides to Historic Events of the Medieval World. Westport 2005.

Prokopios: Titkos történet = Prokopios: *Titkos történet* (ford. KAPITÁNYFfy István). Budapest 1984.

Pryor 2002 = R. PRYOR, Types of ships and their performance capabilities. In: *Macrides* 2002. 33–58.

Radvanyi – Muduyev 2007 = J. RADVANYI– Shakh. S. MUDUYEV, Challenges Facing the Mountain Peoples of Caucasus. *Eurasian Geography and Economics* 48/2. (2007) 157–177.

Ravennai = M. PINDER– G. PARTHEY (ed.): *Ravennatis Anonymi Cosmographia et Gvidonis Geographica*. Berolini (Berlin) 1860.

Read Barker – Borre 2011 = D. READ BARKER,– L. BORRE, *Black Sea Cruising Guide*. RCC Pilotage Foundation 2011.

Redford 2010 = Scott REDFORD, Sinop in the Summer of 1215: The Beginning of Anatolian Seljuk Architecture. *Ancient Civilisations from Scythia to Siberia* 16 (2010) 125–149, 538.

Romančuk 2005 = Alla, I. ROMANČUK, Studien zur Geschichte und Archäologie des byzantinischen Cherson. (Hrsg. Heinz Heinen). *Colloquia Pontica* 11. Leiden – Boston 2005.

Russel 1958 = Jos. C. RUSSELL, *Late Ancient and Medieval Population*. Philadelphia 1958.

Scheidel 2008 = W. SCHEIDEL, Roman Population Size: The Logic of the Debate. In: Luuk de Ligt – S. J. Northwood (ed.), *People, Land and Politics. Demographic Developments and the Transformation of Roman Italy, 300 BC-AD 14*. Mnemosyne Supplements: History and Archaeology of Classical Antiquity 303. Leiden – Boston 2008. 17–70.

Sorokin 2002 = Iu. I. SOROKIN, *The Black Sea: Ecology and Oceanography*. Backhuys Pub. 2002.

Soustal 1991 = P. SOUSTAL, Thrakien (Thrakē, Rodopē und Haimimontos). *Tabula Imperii Byzantini* 6. Wien 1991.

Stein 1949 = E. STEIN, Introduction à l'histoire et aux institutions byzantines. *Traditio* 7. (1949) 95–168.

Stoyanova 2010 = D. Stoyanova, The Importation of Roof Tiles from Sinope and Heraklea Pontica to the Western Black Sea Area. In: *Ancient Civilisations from Scythia to Siberia* 16 (2010) 441–465.

Strabón = Strabón: *Geógraphika*. Ford.: FÖLDY József. Budapest 1977.

Tarkan 1941 = Hasan TARKAN, *Sinop Coğrafyası*. İzmir 1941.

Teall 1959 = J. L. TEALL, *The Grain Supply of the Byzantine Empire*. Dumbarton Oaks Papers 13 (1959) 87–139.

Theophrastus = Theophrastus: *Enquiry into Plants*. Books 1-5. (transl. A. HORT). Loeb Classical Library. Harvard 1916.

Treadgold 1997 = W. TREADGOLD, *A History of Byzantine State and Society*. Stanford 1997.

Treadgold 2001 = W. TREADGOLD, *A Concise History of Byzantium*. Palgrave 2001.

Troebst 2006 = St. TROEBST, Schwarzmeerwelt: Eine geschichtsregionale Konzeption. *Südosteuropa-Mitteilungen* 46, 5–6 2006. 92–102.

Troebst 2010 = St. TROEBST, Meso-regionalizing Europe: History Versus Politics. In: J. P. Arnason–Natalie J. Doyle (ed.), *Domains and Divisions of European History*. Liverpool 2010, 78–93.

Tsetschladze 1998 = Gocha R. TSETSKHLADZE, *The Greek Colonisation of the Black Sea Area: Historical Interpretation of Archaeology*. Stuttgart 1998.

Tuncel – Gürgen – Çiçek – Doğu 2004 = Harun TUNCCEL – Gürcan GÜRGEN – İhsan ÇİÇEK – Fuat DOĞU: Doğu Karadeniz Dağlarında Yaylacılık. (Transhumance on the Eastern Black Sea Mountains in Turkey). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 14/2. 2004, 49–66.

Ünal 2008 = Mehmet Ali ÜNAL, *Osmanlı Devrinde Sinop* (XV. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Sinop Kazâsı). Isparta 2008.

van de Vorst 1911 = Chr. VAN DE VORST, Saint Phocas: *Annalecta Bollandiana* 30 (1911) 252–295

Vryonis 1962 = Sp. VRYONIS, The Question of the Byzantine Mines. *Speculum* 37/1. (1962) 1–17.

Wagstaff 1987 = J. M. WAGSTAFF (ed.), *Landscape and Culture: Geographical and Archaeological Perspectives*. Blackwell: Oxford 1987.

Ward 2010 = Cheryl WARD, Four Ships of Late Antiquity in the Black Sea. *Ancient Civilisations from Scythia to Siberia* 16 (2010) 189–198, 541–542.

Ward – Ballard 2004 = Cheryl WARD – R. BALLARD, Deep-water Archaeological Survey in the Black Sea: 2000 Season. *The International Journal of Nautical Archaeology* 33/1. (2004) 2–13.

Ward – Horlings 2008 = Cheryl WARD – Rachel HORLINGS, The Remote Exploration and Archaeological Survey of Four Byzantine Ships in the Black Sea. In: R. Ballard, (ed.), *Archaeological Oceanography*. Princeton 2008. 148–173.

Winfield 1977 = D. WINFIELD, The Northern Routes across Anatolia. *Anatolian Studies* 27. (1977) 151–166.

Yanko-Hombach 2007 = YANKO-HOMBACH et alii (eds.): *The Black Sea Flood Question: Changes in Coastline, Climate and Human Settlement*. Springer: Dordrecht 2007.

Yener – Toydemir 1992 = Aslıhan YENER – A. TOYDEMİR, Byzantine Silver Mines: An Archaeometallurgical Project in Turkey. In: Susan A. Boyd–M. Mundell Mango, *Ecclesiastical Silver Plate in Sixth-Century Byzantium: papers of the symposium held May 16–18, 1986 at the Walters Art Gallery, Baltimore and Dumbarton Oaks, Washington, D.C. 1992*, 155–168.

SINOPE IN THE 5TH – 10TH CENTURY. CONSIDERATIONS FOR THE EARLY AND MIDDLE BYZANTINE ECONOMIC SYSTEM OF THE BLACK SEA

Sinope, present-day Sinop is situated at the northernmost point of Anatolia on the shore of the Black Sea on the Northeastern corner of a trapezoid peninsula, on an isthmus leading to a volcanic peak (Boztepe). The history of the city is inseparable from the Black Sea, since it has been one of its major ports since the Milesian Greek colonization of the 7th century BC.

A special significance of Sinope is marked by its central layout on the Southern shore of the Black Sea and relative proximity (ca. 250 km) to the Crimea: the major sea route to which led nearby the city (a South – North route went from the Karambis Cape – present-day Kerempe Burnu to the Crimea and backwards the South – North sea currents carried the ship directly to Sinope). This North – South route was transversed by a traditional navigational route going coastwise from West to the East, these passes crossed themselves right in the mentioned port.

The examined field is important not only for its navigation, but for its agricultural activity as well. The micro-climate of Sinope facilitated the olive production in the peninsula – mentioned already by Strabo – unparalleled in the Pontic region, but besides this region is fertile for the production of various fruits (fig, grapes, nuts), vegetables and for grain, too. The Sinope Promontory can be regarded as the most Mediterranean landscape of the Black Sea.

The interpretation of the Black Sea as a research unit and economic system already appeared in the fundamental studies of Fernand Braudel and Gheorghe I. Bratianu, but it has not effected the Byzantine studies and the archaeological research of the Late Antiquity and Early Middle Ages.

The main questions of my paper are, if a Black Sea economic system existed in the Early and Middle Byzantine Periods? How far is this historiographical model applicable for the Byzantine period? How the changing economic role of the region is reflected in the history and monuments of one of its major ports?